No. १४४४

Title अवच्छेदक निरुक्तिः

Author ×

Extent २१ Age × १८३०

Subject न्यायशास्त्रं

अवच्छेदकनिरुक्तिः

१४४४

ग्रं
६००

बस्ता
१५

अवच्छेदकनिरुक्तिः

१ अवच्छेदकत्व

घ ५

॥७२॥ रूपानवच्छेदकमिति तन्नावच्छेदकत्वं पदार्थः विशिष्टसत्तात्वमनियतस्य सत्तात्वस्य लघुनोऽपि तद्विशिष्टाभावप्रतियोगिताव
च्छेदकत्वं गुणादावपि सत्तानास्तीति प्रतीतिप्रसंगात् पृथिवीसमवेतत्वासमनियतस्यापि च समवेतत्वस्य पृथिवी
समवायाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वे अनतिप्रसंगात् एवं घटरूपत्वस्यासमनियतमपि रूपत्वं व्यधिकरणसंयो
गादि संबंधावच्छिन्नघटरूपाद्यभावप्रतियोगितावच्छेदकं अतः समनैयत्यं न किंचित्करं परावच्छेदकत्वस्वीकारे
तिप्रसंगाद्यभावः सम एवावच्छेदकत्वं पूर्वोपपादेनाहृसंभवतीति अतिप्रसंगाभावादवैकल्यासंभवतीत्यर्थः प्रमेयधूमत्व
स्यतादृशप्रतियोगितावच्छेदकतायां व्यधिकरणधर्मत्वाभावानतिरेकादाह कंबुग्रीवेति न च कंबुग्रीवादिमत्व
कंबुग्रीवादिव्यक्तिरेव साध्यप्रतियोगिके हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकेति कुतोऽतिव्याप्तिरिति वाच्यं परंप
रयापि सद्गुणाजकंबुग्रीवत्वादिजातिमत्वस्यैव साध्यतावच्छेदकत्वात् तत्तस्य च परंपरयावच्छेदकत्वं कल्पनामपे
क्ष्यलाघवेन घटत्वस्यैव साक्षात् तथात्वादित्याशयः ननु पृथिवीत्वतेजस्त्वादिनासंकरात् घटत्वं पादनाना राम ०
तदानेकमपि घटत्वं कंबुग्रीवादिमत्वसमनियतमत आह घ्राणेति घ्राणग्राह्यगुणत्वव्यापकश्यालोघ्रवेनगन्ध ॥१॥

पी२
२ घोर्ग्राह्यगंधत्वस्यैवावच्छेदकत्त्वंबोध्यं १

ॐ न२ अत्र२

(ष्ठाधेयत्वस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वादिति भावः। अन्यथा पृथिवीत्वाभावात्मौगंधत्वेन समवायेन गंधाभावस्य तस्य समानियत।
त्वाभावाधेयत्वस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावादिति भावः। घ्राणग्राह्यगुणत्वं घ्राणग्राह्यत्वे सत्ति गुणत्वाघ्रां व्या
कजातिमत्त्वं तेनांधत्वस्य लघोः समनैयत्येतात्पर्यमित्यपि केचित्तत्त्वाभिचारिणो गंधमत्त्वादौनावंपत्तिरिति तद्धा
प्रतियोगितायास्तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वमपि नेत्यर्थः तेन तावद्रूपप्रतियोगिताप्रतियोगिका
भाववद्वृत्तितयाधूमत्वादेरवच्छेदकत्वाभावादतिप्रसंगसंभवात् स्वरूपसंबंधात्मिकायाः सम्यनवैयर्थ्यन
वातिमात्रं थविरोधप्रतिषेधपरं पेणात्तथा च तथाविधो हेतुसमानाधिकरणो यो यत्किंचिदभाववत्प्रतियोगि
व३ तात्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वं तत्रार्थः तथाविधाभावीयप्रतियोगितासामान्यस्यैतत्त्वमः प्रसिद्ध सर्वस्यैवव
स्तुनस्तादृश्यावत्त्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावत्त्वादतः तत्कंयत्किंचिदितिसमनियताभावयोरैक्यात्
प्रामाण्यघटादिसामान्याभावस्यैव घटीयादिसंयोगसंबंधेन प्रमेयादिसामान्याभावतयाप्युन्नोप्रसि
द्धिः एकधर्मावच्छिन्नार्थकं चैकपदेऽत्र व्याप्त्यहन्ति साध्यकछलीपनिरूपणायामप्रायेणातथाविधाये

४स्वरूपसंबंधात्मकायाइतिप्रतिमपत्तिभिन्नत्वेहेतु: नन्तदभावप्रतियोग्पुभयस्वरूपायाइलितदर्थःतत्तत्प्रतियोगिमात्रस्वरूपत्वेसा
मान्याभावविशेषाभावयो: प्रतियोगितयोरविशेषापत्तेरितिध्येयं धूमत्वादेरपीतितथा च धूमवान्वह्नेरित्यादौव्याप्तिल
क्षणानिव्याप्तिरितिभाव: नचेतिवाच्यामित्यग्रेतनान्वयेनाथाविधेत्यादि: चानयाप्यवृत्तिसाध्यकछलीयलक्षणाभिप्रा ४

ग्रा॰ अ॰ छे॰

शे हेतुसामानाधिकरण्यप्रवेशस्यवैयर्थ्यात्

॥२॥ कथंधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकसामान्याभावत्वमितिचेन्नयायत्प्रतियोगितायाश्चावच्छेदकीभूतधर्माव
2 च्छिन्नानधिकरणत्वंतन्मतत्प्रतियोगिताया अवच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकसामान्याभावत्वादिति
त्वतेत्रार्थः अतएव तत्र गतिः एकपदद्वयग्राहिकतयातत्रअभावप्रवेशार्थमितितात्पर्यं तेनवचः तन्निवेश
स्यवैयर्थ्यात् यत्किंचित्तद्वैवत्ताद्यर्थंत्वाभावादितिध्येयं यथा प्रमेयवान् वाच्यत्वादित्यादौ सम्भवा
येनसाध्यतां व्यभिचारापत्ति व्याप्तेः प्रमेयत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगितासामान्यस्य न्यत्वात्प्रसिद्ध
त्वाद्यत्राभावातरस्यानिरू तत्प्रतियोगितानवच्छेदकमायाः प्रमेयत्वेसत्वात्तथापि तादृशयत्किंचिदका
भावप्रतियोगितात्वं यच्छस्य व्यापकत्वावच्छेदकं तत्त्वं विवक्षितमस्ति च प्रमेयत्वव्यापकत्वं प्रमेयसामा
न्याभावप्रतियोगितायामिति दोषः तत तत्र अवच्छेदकं तत्त्वं अत एवोक्तं यत्किंचिदकाभावेषु तेषु प्रवेशो देव व्य
न्यर्थः पार्थसामान्याभावातामितरा वह्निमन्निष्ठतत्तद्धूमाभावप्रतियोगितासामान्यस्यान्यधर्मा नैर प्ता॰
वच्छिन्नमातेननतयाधूमत्वसामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वंनस्यात् इतिवाच्यं लक्षणातिव्याप्तिः न सा धूमेवस ॥२॥

मान्यभावः साध्यपि घ्यतेत्युक्ते तथा च धूमसामान्याभावहेतुसमानाधिकरणस्य प्रतियोगितासामान्यस्य घ
टादावच्छेदकस्य साध्यमत्त्वस्यावच्छेदकत्वमिति भावः ननु तादृशप्रतियोगितायाः अन्यतमानतिरिक्तवृत्तित्वं वाच्यं वा हेतं
तु न घटत्वे तितादृशप्रतियोगितावाप्यन्वत्या तत्राह तादात्म्येति अतिप्रसंगादित्ति तथा च व्याप्तिलक्षणासं
भवं इति भावः एतेनेत्यादि क्वचित्कः पाठः एतेन तादात्म्येति उभयाभावमादाय दत्ते न दोषेण सामान्याभावप्रति
योगित्वमेकमेव समस्तप्रतियोगिवृत्तीति तदनतिरिक्तवृत्तित्वे धूमत्वेनातोनोक्तातिव्याप्तिरिति प्रागुक्तो ते
च दूषयति अतएवेति तेन रीत्या वन्हित्वादावच्छेदकत्वप्रसंगादेवेत्यर्थः ननु प्रतियोगितानवच्छेदकाभि
त्वेनावच्छेदकत्वं स्वरूपसंबंध एव वाच्यः स्वावच्छेद्यप्रतियोगिताकत्वेन साध्यतावच्छेदकं पुनर्विशेषणी
यं अतो गुरुधर्मेण साध्यतायां नातिव्याप्तिरत आह लघुरूपेति ननु घटत्वात्महाकालत्वादिस्यादेव व्याप्ति
पि भियेवा गुरुरूपेण साध्यतायामतिव्याप्तिभिया चेत् प्रतियोगिताधर्मिकोभयाभावघटितलक्षणं वाच्यं अत
ल स्तदपि दूषयति लघुरूपेत्यादिना तत्रापि कश्चित्तद्वह्नित्वादि लघुरूपसमनियते यत्र मेयवह्नित्वादिकं तत्राह

५भावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतस्य धूमत्वादेः स्वरूपसंबंधेनाभाववति धूमएवतादृशप्रमाविशे ५
दष्टांतेनविवक्षितत्वादित्यर्थः अत्रच येनसंबंधेनप्रतियोगितावच्छेदकत्वं तेनैवतदभावो ग्राह्यस्तेन धूमादिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छे २

॥३॥ येण साध्यतायां धूमादीव व्याप्तिरित्यस्त्यर्थः प्रतियोगितावच्छेदकेति हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियो
3 गितायायद्वच्छेदकं तदभाववद्वृत्तित्वस्य मत्वस्य प्रतियोगितावच्छेदकस्य घटत्वादेः कालिकादिसंबंधेना
भाववत्यात्मादेः वह्नित्वादेः समवायेनाववृत्तावपि नोक्तावच्छेदकत्वं तत्र धूमत्वादेः संयोगेन स्वाभाववति समवेत गे३
त्वेपिस्वावच्छेदकत्वहानिः यत्तुसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेनैवतदभावो गतत्वाद्युक्तं तन्न तुच्छं धूमत्वप्र
कारकप्रमाविशेष्यत्वात् वह्न्यादावतिव्याप्तेः लघुतया हेतुमन्निष्ठतादृशप्रमाविशेष्यत्वस्य वक्तुः तद्वद्व
न्नित्वं च स्वरूपसंबंधेन तद्वृत्तिसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेनावर्तमानत्वं नातो धूमत्वाभावस्यैव कालिक
संबंधेनाधिकरणे धूमे समवायेन स्वरूपसंबंधेन च तदाश्रयस्य दादौ कालिकतया धूमत्वस्य वर्तमानत्वेप्यव
च्छेदकत्वहानिः न च समवायेन प्रमेयस्य साध्यतायां भावत्वादावतिव्याप्तिः प्रमेयत्वरूपस्यावच्छेदकस्याभावा
प्रसिद्धावप्रमेयाभावस्य लाक्षणिकघटकत्वादिति वाच्यं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्धर्मान्यूनवृत्ति राम०
त्वेसतिवृत्तितादृशधर्मावच्छेदकत्वपर्यवसितसाध्यतावच्छेदकस्यविशेषणावत्वमुचितमिति ननु ॥३॥

१स्यैवविवक्षितत्वात् अतएवसमवायेनसत्ताश्रयस्यसाध्यतायामपितादृशावच्छेदकीभूतसत्तस्याभाववतिसाध्यतावच्छेदकताघटकी
भूतसमवायेनवृत्तेरप्रसिद्धावपिभाववत्तादिहेतौ नातिव्याप्तिः इदंतुचिंत्यं सनेतादृशप्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तिपिलत्वाधेयस्य
यानत्वर्थ द्व्यात्र वेशेनतत्राघेवात्तादृशावच्छेदकीभूयावत्तन्मते कानतिरिक्तवृत्तित्वे।

११ दिसंग्रहः ननु येति नवह्नित्वपर्याप्त्यधिकरणपर्याप्तवृत्तिकमित्यर्थः ननु पर्याप्तिः समवायः स च तार्णतारणीमयत्वा ११

मात्मन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्धूमत्वादि तन्निष्ठपर्याप्तत्वं तदन्यत्वं तृणत्वेवह्नित्वादिकमिति व्याप्तिलक्षणम

दि सम्भवीत्यत आह स्वसमानेति स्वसमानाधिकरणवृत्तित्वेनाभिमतं तथा चोभयसमानवृत्तिकं यद्धेतौ निष्ठाभावप्रतियोगि म२

तावच्छेदकं तदनतिरिक्तवृत्तित्वमर्थः पावकत्वस्य वह्नित्वव्यापकत्वेऽपि वह्नित्वसमानवृत्तिकत्वाभावादेव तत्तत्स

तादृशावच्छेदकत्वमिति भावः ननु स्वसमानवृत्तिकत्वं स्वान्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वं तथा च वह्निनिष्ठपावकत्वादेरपि

समवायेन वह्नित्वादिसमानवृत्तिकत्वमेवात आह तत्त्वं चेति स्वपर्याप्तीति न च वह्नित्वपर्याप्त्यधिकरण

यो६ पावकत्वे वह्नित्ववृत्तिपावकत्वादेः पर्याप्त्या वह्नित्वस्यावच्छेदकत्वं दुर्वारमिति वाच्यं स्वपर्याप्त्यवच्छेदकधर्माव

च्छिन्नपर्याप्तिकत्वस्योक्तत्वात् वह्नित्वस्य पर्याप्त्यवच्छेदकीभूततत्तद्वह्नित्वावच्छेदेन पावकत्वादेः पर्याप्तत्वात्

न चैवमनतिरिक्तवृत्तित्वांशस्य वैयर्थ्यं वह्नित्वपर्याप्त्यवच्छेदकधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिकं तत्तद्वह्नित्वादिक

मादाय वह्नित्वस्यापि पारिभाषिकावच्छेदकत्वापत्तेरिति भावः पावकस्यावच्छेदकमिति आदिना तार्णतारणी

पत्वादेरव्याप्तत्वे एवेत्यत आह यत्पर्याप्तेति अन्यथा द्वित्ववानिति प्रतीत्योरविशेषप्रसङ्गात् इति भावः

गकोपट इति एकमात्रवृत्तिधर्मावच्छेदेन घटत्वस्य पर्याप्तिः [illegible] उभयवृत्तिधर्मावच्छेदेनैव द्वित्वस्य पर्याप्तिरिति

६१

व

॥॥४॥॥ नत्वायमेकइत्यादिप्रतीतेः समवायेनैवोपपत्तावेकत्वविशिष्टत्वादेः पर्याप्तिसंबंधेनाभावाप्रतीतावुभयोर्णासाध्यता
पाव्यभिचारित्वापत्तिर्व्याप्तिरिति वाच्यं द्वित्वावच्छिन्नेविशिष्टत्वमेकत्वंचपर्याप्तंनतुद्वित्वमित्याद्यनुभवबला
द्द्वित्वादेरूपाणामादिति भावः अत्रसंख्यावन्निष्ठत्वात् तत्त्वान्यतरत्वेरोवसमानवृत्तिकत्वावच्छिन्नविशिष्टत्वादिवारणायहेतुम रुा३
वात्वपर्याप्तिरित्यादिपर्यंतानुधावनस्यप्रयोजनमाहत्रित्वादिकमितितथाचधूमवृत्तित्वाभावप्रतियोगितावच्छेदकस
वह्निधूमघटत्रित्वावच्छिन्नस्यासंज्ञेयत्वेनतयात्वसमानवृत्तिकस्यात्रस्यावानतिरिक्तवृत्तित्वंवह्नौधूमोभयस्या
र पीतितात्पर्याणासमानवृत्तिकत्वोक्तौवह्निधूमोभयवत्त्वसाध्यकादावेवव्याप्तिलक्षणाव्याप्तिःस्यादिभावः पघ
पितार्णातारणोभयत्वावच्छिन्नाभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकताघटकःसंसर्गःपर्याप्तिरेवनतुसमवा
यःतार्णमात्रसत्त्वेपितार्णोभयंनास्तीतिप्रतीतेःतथाचप्रतियोगितावच्छेदकतानिर्वाहकपर्याप्तेरेकत्वे
संभवत्त्वसमानवृत्तित्वार्थं तथापिप्रत्येकवह्नौपर्याप्तिसंबंधेनापिनेतारणोसिद्धसंबंधेनतादृशोभयत्वाभाववा रा०
तिप्रत्येकवह्नौवृत्तित्वादेववह्नित्वादेरेवतार्णोभयत्वादेरभावःकिंतुघटादावेव अन्यथातत्संबंधेनप्रत्येका ॥।४॥।

५तन्न अत एवायं न ह्वाविसाकारकप्रतीतेः प्रमात्वमप्युपपद्यते ३५

प्रत्यक्ष २ ए २

वृत्तिधर्मस्य तत्संबंधेन समुदायावृत्तित्वनियमात् तद्भयत्रैव प्रत्येकं द्वित्वाभावसत्वादिमौन तद्वित्वाधिप्रतीत्या
पत्तिः नचैवमयं द्वावित्याधिप्रतीतिः प्रमा स्यात् एकमात्रावच्छिन्नत्वस्य पर्याप्तिसंबंधेन सत्वादिति वाच्यम् तावा
च्छिन्नी वृक्षः कपिसंयोगीत्यादिप्रतीतेर्भ्रमत्वावच्छेदकसमवायेन कपिसंयोगावगाहित्ववद् उक्तप्रतीतेरपीदंत्वा
वच्छेदपर्याप्तिसंबंधेनैवाद्वित्वावगाहितया प्रमात्वायोगात् एकमात्रे द्वित्वावच्छेदकपर्याप्तिसंबंधेन द्वि
त्वस्याहितत्वादिदंत्वावच्छेदपर्याप्तिसंबंधेन योद्वित्वस्याभावसत्वेऽपि तदवगाहित्वात् अत एवायं न द्वा
विसाकारकप्रतीतेः प्रमात्वमुपपद्यते तत्त्वेदंत्वावच्छेदपर्याप्त्यप्रसिद्धः एकत्वावहितत्वादेतत्सौजन्यात्
एकत्वावहितत्वे चेदंत्वावच्छिन्नपर्याप्तिनतु द्वित्वादिकं तत्सर्वस्वं सिद्धत्वात् नवैकस्याद्वित्वपर्याप्त्य ३३
धिकरणत्वे घटद्वयस्यापि रूपाद्वयत्रघटावितिप्रतीतिः प्रमा स्यादिति वाच्यम् तन्निष्ठघटघटद्वयत्वाव
च्छेदेन तद्वृत्तित्वविरहात् घटद्वयत्वावच्छेदेन तद्वद्वावगाहित्वात् प्रोक्तप्रतीतेर्भ्रमत्वात् अत ए
व घटौ न तद्वृत्तिनिष्ठावितिधीस्तत्र प्रमा तद्वृत्तिनिष्ठस्यापि घटस्य घटद्वयत्वावच्छेदेन तन्निष्ठत्वाभावा
वघटौ न तद्वृत्तिनिष्ठा

वसम १

॥५॥ 5

तु घटपटयोर्न घटत्वमित्यादि प्रतीतिः प्रमात्वानुरोधेन व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नाधिकरणताकस्य प्रतियोगि
मत्त्वापि तदभावस्य संमतत्वात् न च घटत्वादेर्घटपटोभयवृत्तित्वाभाव एव तत्र प्रतीतिविषयः सामान्यघटयोर्न
समवायेन घटत्वमित्यादौ सामान्याघटोभयसमवेतत्वाप्रसिद्ध्या तदभावस्याभानासंभवादिति संप्रदायविदः प्रवि
दः परे तु तदनतिरिक्तवृत्तित्वमत्र न तदभाववद्वृत्तित्वं तथा सति हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं पदद्वि
धर्मोभयत्वं प्रत्येकं तदभाववत्त्वाद्वह्निधूमयोरपि तदुभयवृत्तित्वस्यैव वह्निधूमोभयत्वे सत्त्वात्तादृशधर्मेण साध्यता
यावच्छ्वादिदेशावति व्याप्यापत्तेः किंतु तत्तद्धेतुप्रतियोगितावच्छेदकवती यावती व्यक्तिस्तद्भेदकूटवद्वृत्तित्व
मेव तथात्वं वाच्यं तथा च वह्निमान् धूमादित्यत्र व्याप्तिरेवं तादृशावच्छेदकीभूतं यत्तानां तानोभयत्वादिकं त
द्वृत्तीति खिलवह्नेः प्रत्येकभेदकूटवति वह्नित्वस्यावृत्तेरतः स्वसमानवृत्तिकत्वं देयमेवेति वदंति तन्नूच्छेदे
तुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं पदार्थमात्रं तदभाववत्तित्वपर्याप्तिसंबंधेन वह्निधूमोभयत्वस्यावृत्तित्वादे ग्म०
वताद्रूप्येण साध्यतायां वह्निहेतावति व्याप्त्यभावाद्भेदकूटनिवेशव्यर्थतापातादिति केचित्तु तानां तानोभ ॥५॥

यं नास्तीत्यादिप्रतीत्या प्रतियोगितावच्छेदकतानिर्वाहकः समवाय एव संबंधो भासते तेन तत्पर्याप्तिः दंडिपुरुषत्वाश्र
यस्य सत्वेन दंडावच्छिन्नाभाववत्ता तादृशोभयत्वाश्रयस्य तादृशोभयस्य सत्वेपि तादृशोभयत्वावच्छिन्नाभावो न विरु
मेव ३ द्धः तद्दंडावच्छिन्नाधिकरणे तयासांर्दृत्तस्य विरोधात् एवं च यथाश्रुतमेव सम्यगित्याहुः तच्चिंत्यं समवायेन तद्दृत्तौ धि
करणे तद्दंडावच्छिन्नानधिकरणत्वस्यासंभवात् वस्तुतः समवायेन प्रमेयसाध्यकभावत्वहेतावतिव्याप्तिवारणा
यं मव रूपप्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वमित्यस्य हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यदन्यूनवृत्ति
तत्वमर्थो वाच्यः तेद्धाम्न्यूनवृत्तित्वेन प्रतियोगितावच्छेदकताघटकसंबंधेनाग्राह्यवह्निधूमोभयवान्वह्निमा
तत्वा ५ दावतिव्याप्यापत्तेः हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकपर्याप्तवह्निधूमोभयत्वावत्तस्य तादृशोभयत्वपर्याप्त्यधि
करणापर्याप्तवह्निधूमोभयत्वस्य प्रत्येकनिष्ठस्य पर्याप्तिसंबंधावच्छिन्नाभावस्य दंडवत्ताघटकवस्तु प्रतियोगित्वेनानत
न्यूनवृत्तित्वात् किंतु स्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेनैव तत्र्यातं वाच्यं तथा च वह्निनिष्ठावावत्वनानातादृशोभ
यत्वादेरपि स्वावच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधेन वह्नित्वादिकं प्रत्यन्यूनवृत्तित्वात् तद्वह्निमान्धूमादित्यादौ वह्निता

पपारिभाषिकावच्छेदकं स्यादत आह घटत्वमिति प्रतियोगिताधर्मिकोभयाभावघटितलक्षणे तु गुरुरूपेणासाध्यतायमव

६ देरकच्छेदकत्ववारणाय पदं समानव्याप्तिकत्वेनावच्छेदकविशेषणमिति युक्तमुत्पश्यामः ननु प्रतियोगितावच्

छेदकातिरिक्तवृत्तित्वमित्यत्र प्रतियोगितावच्छेदकत्वं यदि प्रतियोगितातिरिक्तवृत्तित्वरूपं तदा मारणोता

णोभयत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगितामादाय वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्नित्वमव्याप्तमयाकर्त्तुमाहुः एवं चेति ननु

धूमत्वमेकस्मिन्नेव धूमे पर्याप्तमित्यादिप्रतीतिः प्रत्येकवृत्तिधर्मावच्छिन्नाधिकरणताकत्वावगाहितयैवो

पपत्तौ धूमत्वादेः पर्याप्तिसंबन्धेनाभाववृत्तिधूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः स्वयदेव धूमत्वस्यार हेतुम

शक्यत्वात् एवं सत्ताव्यक्त्याविशिष्टसत्तात्वानतिरिक्तवृत्तितया सत्तासाध्यकजातिमत्त्वादि हेतावव्यास

क्त्यापत्त आह वस्तुतस्त्विति तदवच्छिन्नेति हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूततत्तद्धर्मावच्छिन्ना

भाववत्त्वसम्बन्धेन पदार्थविशिष्टसामान्ये तदेव पारिभाषिकावच्छेदकमित्यर्थः अत्र तदाश्रयप्रतियोगि

काभावे तु तेनोताहृषधूमत्वाश्रयप्रतियोगिकोभयाभावादिमति प्रमेयधूमत्वादिविशिष्टस्य सं रामः

बंधेन तत्पारिभाषिकावच्छेदकत्वं न स्यात् किंतु गगनत्वादेरेव तथात्वं स्यादत उक्तं तदवच्छिन्नेति प्रतियोगित्वे ६

साध्यतावच्छेदकसंबंधेन गगनाहृतौ नायं घटः एतत्त्वादित्यादौ हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद् द्रव्यत्वं संबं
व धसामान्येन कालिकसंबंधेन वा तदवच्छिन्नाभाववति गगनादौ घटत्वत्वाविशिष्टस्यासंबंधेपि नाव्याप्तिः
पर्वतादिरुत्पत्तिकालावच्छेदेन संयोगसंबंधावच्छिन्नधूमसामान्याधीभाववत्या तत्र च धूमत्वविशिष्टस्य
न्या स्यासंबद्धत्वात्तदसंबद्धत्वविशिष्टस्य सामान्कं गगनत्वादिकमुपादाय धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिरतः प्रति
योग्यनधिकरणत्वेन तदवच्छिन्नाभावो विशेष्यः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छि
न्नासंबंधीत तदवच्छिन्नाभाववान्नाम इतित्यर्थवसितार्थः तेन संयोगसंबंधावच्छिन्नधूमाभावस्यैव धूमव न्ना६
त्पर्वतादौ समवायाख्यसंबंधेन प्रतियोग्यनधिकरणत्वेपि धूमत्वस्यानवच्छेदकत्वं हि तिः न वा द्रव्यघ
टत्वादित्यादौ हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यत्घटभिन्नद्रव्यत्वं प्रतियोग्यनधिकरणत्वेन
तदवच्छिन्नाभाववति गुणादौ द्रव्यत्वत्वाविशिष्टस्यासत्वेप्यव्याप्तिः वस्तुतो निरुक्तप्रतियोग्यनधि
करणत्वमेव तदवच्छिन्नाभाववत्तः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन वाच्यं तत्तु प्रतियोगितायास्तत्संबंधा

या प्र

॥७॥ वच्छिन्नत्वं वक्तव्यमिति नियामकसंबंधेन साध्यतातीतसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताऽप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिः संयोगादि
तिध्येयेन च घटवान्महाकालत्वादित्यादौ ताध्यप्रतियोगितावच्छेदकं पदगगनत्वेतदवच्छिन्नाभावस्य प्र
योगितावैयधिकरण्याप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिरिति वाच्यं अत्रापि साध्यतावच्छेदसंबंधसामान्येनाहशधर्मावच्छिन्नप्र क२
घ तियोगिकत्वपदं तु योगिकत्वोभयाभावस्तद्संबद्धत्वस्यैव विवक्षितत्वात् तत्तद्संबद्धत्वमपि साध्यतावच्छेदक
संबंधेन बोध्यं तेन घटत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति घटत्वगगनत्वादिविशिष्टस्यापि यथाकथंचित्तादात्म्यादि
ध नासंबद्धतया न पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धिनिबंधनो व्याप्तिलक्षणासंभवः धूमवन्निष्ठाभावप्रति
योगितावच्छेदकीभूतत्तद्वह्नित्वावच्छिन्नाभाववति वह्नित्वविशिष्टस्य तत्तद्धेरसंबद्धत्वात् वह्निमान्धू
मादित्यादौ वह्नित्वमप्यवच्छेदकं स्यात् न भाववति साध्यताघटकसंयोगसंबंधेन संबद्धत्वात् पारिभाषि
कावच्छेदकाप्रसिद्ध्या व्याप्तिलक्षणासंभवः न च साध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेन स्ववैशिष्ट्याभिधाना रा१०
क१ त्तन्नैष दोषः पुरुषानिष्ठसंयोगसंबंधेन दैशिकवतः कालिकविशेषणतया साध्यतायां महाकालत्वादिहेतौ ताव ॥७॥

३ तस्य तः सामान्यपदं न तु कालिकादिसंबंधेन यत्गगनत्वादिविशिष्टं घटादितस्य ताद्दशप्रतियोगितावच्छेदकीभूतगगनत्वाद्यवच्छि ३

व्याप्त्यापत्तेः गगनत्वादेः स्वरूपसंनिष्ठसंयोगसंबंधेन तद्धेतुवत्त्वमौलिकविशेषणतया साध्योक्तपर्यायपारिभाषिकावच्छे
दकत्वाप्रसिद्धेन च हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं यादृशसंबंधावच्छिन्नं तेनैव संबंधेन स्ववैशिष्ट्या
भिधानात् न घटत्वगगनत्वादेः पारिभाषिकावच्छेदकत्वसुलभमिति वाच्यं धूमत्वप्रकारकप्रमाविशिष्टत्वा
न वह्न्यादिरूपादौ साध्यतावच्छेदकं मयेक्षालोघार्थमत्वस्यैव समवायेन हेतुमन्निष्ठसंयोगसंबंधावच्छिन्नाभा
वप्रतियोगितावच्छेदकत्तयो समवायेन च धूमत्वप्रकारकप्रमाविशिष्टत्वस्याव्याप्त्यापत्तेः पारिभाषिकाव
च्छेदकत्वं भावप्रसंगात् न च साध्यत्वतादृशप्रतियोगित्वयोरन्यतरएवच्छेदकता घटकसंबंधेन स्ववैशि
ष्ट्यस्य विवक्षणान्नोक्ता व्याप्त्यापत्तिः आत्याः प्रसंगादिति वाच्यं तादात्म्येन धूमवतः संयोगेन साध्यतायां द्रव्यत्वा
दावतिव्याप्त्यापत्तेः धूमापेक्षया लघुत्वेन हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्धूमत्वं तदवच्छिन्नाभाव
वत्प्रतियोगितावच्छेदकता घटकसमवायसंबंधेन धूमविशिष्टस्य परमाणोः साध्यता घटकसंयोग
संबंधेन संबद्धत्वयाधूमस्यापारिभाषिकावच्छेदकत्वाविरहादिति चेत् अत्राहुः पंचमसंबंधेन यद्धर्मविशिष्टस्य

॥८॥ मान्यं निरूक्तधर्मावच्छिन्नाभाववत्तिसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनासंबद्धत्वं तत्संबंधेन तादृशधर्मावच्छिन्नविशे
ष्यताभिन्नं यत्साध्यतावच्छेदकता घटकसंबंधावच्छिन्नविशेष्यत्वं तदवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकधर्मवत्त्वस्य
विवक्षितत्वान्न कोपि दोषः समवायेन वह्नित्वावच्छिन्नविशेष्यतायाः स्वरूपादिसंबंधेनाज्ञानत्वाद्यवच्छिन्न
प्रसिद्धि विशेष्यताभिन्नत्वादेवावच्छेदकानिर्वचनासंभवव्युदासादित्तिनत्वेवमपि विशिष्टसत्तावाञ्जातेरित्यादा
8 व्याप्तिः तादृशादृष्टत्वाद्यभाववत्यपि गुणादौ विशिष्टसत्त्वस्य संबद्धत्वात् स्वरूपतादृशधर्मावच्छिन्ना
व भावनिष्ठसंबंधितानवच्छेदकत्वविवक्षणे कथं चित्तद्दृत्तौ पिसत्तावान्नभाववत्वादित्यादावतिव्याप्तिः सा
न्नात्वाद्यवच्छिन्नाभाववन्निष्ठसत्तिसामान्यादौ साध्यता घटकसमवायसंबंधेन संबंधित्वाप्रसिद्धेः सत्ता
त्वस्य निरूक्ताभावच्छेदकत्वाभावात् न च साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्येन तदवच्छिन्नाभावव्वदनुयोगिक
त्वयद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वोभयाभाववत्त्वं विवक्षितमतो नोक्तदोषः तथा सति प्रमेयधूमवान्वह्नेरि राम
त्यादावतिव्याप्त्यापत्तेः धूमत्वघटिततादृशोभयत्वमपेक्ष्य प्रमेयधूमत्वघटिततादृशोभयत्वस्य गुरुतया ॥८॥

ताहृशा २
भावः २

तदवच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धेरित्यस्वरसादाह स्वविशिष्टेति स्वं पारिभाषिकावच्छेदकत्वेनाभिमतं तत्तथा च हेतुस
मानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्विशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं एवं पारिभाषिका
वच्छेदकः तदन्यत्वं साध्यतावच्छेदकविशेषणमिति न त्र स्वविशिष्टसंबंधि स साध्यतावच्छेदकसंबंधेन ग्राह्यं तेन प्र
तियोगितावच्छेदकमात्रस्यैव यथा कथंचित्संबंधेन यत्स्वविशिष्टसंबंधितन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्व
यिन पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्धिः अभावस्य प्रतियोगिव्यधिकरणत्वं बोध्यः तेन घटत्वाद्यवच्छेदकमात्रस्यैव स्व व
विशिष्टसंबंधिनिष्ठसंयोगसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं पारिभाषिकावच्छेदकत्वाप्रसिद्ध्याव
ह्रिमान् धूमादित्यादेरव्याप्तिः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टप्रतियोग्यसंबंधित्व
स्वविशिष्टसंबंधितो विशेषणं दण्डमिति तु फलितार्थः तेनाभावमात्रस्यैव यथा कथंचित्कालादिसंबंधेन प्रति
योगिनः संबंधित्वेऽपि न क्षतिः न वा हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वोपसंज्ञावान् ज्ञातेरित्यादि
व्याप्तिः तादृशाभावप्रतियोगित्वं तु साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नं गगनं तेन घटत्वादेरपि स्वविशिष्टसंब
की भूतस्य विशिष्टसत्तात्वादेः सत्तात्वाद्यवच्छिन्नसंबंधिनिष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदर

प्रतियोगिव्यधिकरण १

॥१८॥ स्थितिष्ठसमवायाद्यवच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपि न वह्निमान्धूमादित्यादाववच्छेदकाप्रसिद्धिर्निबंध
नो दोषः वस्तुतः पूर्ववादिनापि स्वाश्रयतानवच्छेदकसंबंधेन निरूपितप्रतियोगिसंबंधित्वमेव स्वविशिष्टसंबंधिनो
९ क वाच्यं तेन वह्न्यादियामसंबंधेन स्वाश्रयतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताप्रसिद्धावपि नाव्याप्तिः ननु तु
पारिभाषिकावच्छेदकद्वयस्य प्रवेशेन लीनत्वप्रतियोगिव्यधिकरणपदस्य प्रतियोगितावच्छेदकावच्छि
पगिसप न्नप्रतियोग्यनधिकरणतात्पर्यकत्वे विफलं हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य द्रव्यत्वत्वादेर्वि
ताप शिष्टसत्तात्वाद्यवच्छिन्नवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाद् वा विशिष्टसत्ताव्याप्तत्वादित्यादावति
व व्याप्त्यभावात् न च संयोगेन घटाद्यभावस्य तन्मते नियतघटविशिष्टवाच्यत्वाभावत्वात् प्रतियोगितावच्छि
न्नस्य च वाच्यत्वस्य सर्वत्र सत्त्वात् प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्यैवाप्रसिद्धिः स्यादिति प्रतियोगितावच्छेद
कावच्छिन्नवैयधिकरण्यस्य प्रवेशे न स्यादिति वाच्यं तत्प्रतियोगितावच्छिन्नस्य नधिकरणत्वं हि त्वधिक राम०
रणं तत्प्रतियोगितावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नविशिष्टसंबंधिनिष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितान ॥१८॥

वच्छेदकसत्त्वादिप्रभाषिकावच्छेदकमित्यस्यानिर्दोषत्वात् घटाभावस्य घटविशिष्टत्वाद्यभाववत्त्वरूपत्वेपि तस्य
ट२ घटत्वविशिष्टप्रतियोगित्वं तत्र व्यधिकरणत्वस्य तत्र सत्त्वमस्त्वादिने चतत्रावच्छेदकभेदेपि प्रतियो ति२
गित्वे क्वचिदुक्तं घटपटाद्यभावानामप्येकप्रतियोगिताकत्वापत्तेरिति चेत् अत्र प्राञ्चः यत्प्रतियोगिताश्रया
नधिकरणं हेत्वधिकरणं तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वाद्यभिधाने वह्निमान् धूमादित्यत्राव्याप्तिः स्वरूपसंबन्धात्मि
कायाः प्रतियोगितायाः प्रतिव्यक्तिभिन्नत्वात् वह्नित्वावच्छिन्नाभावीयं महानसीयवह्निनिष्ठं यत्प्रतियोगित्वं
तदवच्छिन्नानधिकरणहेतुमत्पर्वतादिनिष्ठवह्निसामान्याभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतवह्नित्वादेः त्व
ति८ विशिष्टसंबन्धितिष्ठरूपत्वप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् प्रतियोगितावच्छेद
कावच्छिन्नवैयधिकरण्यं प्रतियोगिभेदेप्येकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिता लाघवादेकैवेति मते वह्निमा
न्धूमादित्यादौ नाव्याप्तिः परं तु तद्रूपान्यत्वविशिष्टसत्त्वाभावात् स्वरूपत्वादित्यादावतिव्याप्तिरेवस्याघटादिप्र
तियोगितावच्छेदकावच्छिन्नव्यधिकरणाभावो भौ लोनस्यतत्प्रतियोगपतविंषिकरणे हेतुमन्निष्ठाभाव
प्रवेशेतु तादृशप्रतियोगितायाश्रवच्छेदकं यद्वह्नित्वादिकं तदवच्छिन्नानधिकरणत्वं न हेतुमतः पर्वतादे
दिस्थवहेतादृशः प्रवृत्त ३

॥१०॥ प्रतियोगितावच्छेदकस्य घटत्वादेः सर्वस्यैव तद्रूपान्यत्वविशिष्टसत्त्वावच्छिन्नसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्
छेदकत्वाभावेन तादृशसत्त्वस्य पारिभाषिकानवच्छेदकत्वादिति प्राहुः ॥ इदं त्ववधातव्यम् अत्रापि लक्षणे हेतुम
पा.६.श.३ न्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्यत्संबंधेन यादृशधर्मविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदक
तत्संबंधेन तादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यतात्मसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधावच्छिन्नविशेषतावच्छेदक
त्वमेव साध्यतावच्छेदके देयं तेन ततः प्रागुक्तदोषाणामवकाशो न वा महानसीयवह्नित्वादेः पारिभाषिकाव
छेदकत्वं यत्र यत्र तद्व्यक्तित्वस्य वह्नित्वादावसत्त्वेपि वह्निमान्धूमादित्यादौ व्याप्तिः विशिष्टवह्नित्वाभिन्ना
स्यापि वह्नित्वस्य विशिष्टवह्नित्वावच्छिन्नविशेष्यतात्मविशेष्यतावच्छेदकत्वानपायादिति न तु घटत्वात्महाका
शत्वादित्यादावव्याप्तिः गगनत्वादिविशिष्टस्य कालिकसंबंधेन संबंधप्रसिद्ध्या पारिभाषिकावच्छेदकत्वा प्रसिद्धेः
सं संभवात् न च साध्यतावच्छेदकैकबद्धसामानाधिकरण्यतादृशधर्मावच्छिन्नाभाववद्वृत्त्यनुयोगिकत्वपदे विशिष्टप्रतियो एम०
गिकत्वोभयाभाववत्त्वं विवक्षितमतो गगनत्वादौ सुलभमिति वाच्यं यत्र प्रमेयधूमवान्वह्नेरित्यादव ॥१०॥

त्तिव्याप्तेरित्युक्तत्वात् धूमत्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वघटितलाघवेभयत्वापेक्षया प्रमेयधूमत्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वघ
टितताद्दशोभयत्वस्य गुरुत्वेन तदवच्छिन्नप्रतियोगिकत्वाप्रसिद्धेरिति चेद् अत्रेदं वदन्ति स्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वनि
विशिष्टोपादापसाध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्ये हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतत्वद्धर्मा
वच्छिन्नाभावत्वादनुयोगिकत्वस्य पदधर्मविशिष्टप्रतियोगिकत्वम् तत्रैतत्प्रत्येकस्य च द्वयोर्व्यतिरेकः स धर्मः
पारिभाषिकावच्छेदकः प्रमेयधूमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वघटितोभयत्वस्य गुरुतया प्रतियोगितानवच्छेदक
त्वेपि तत्र धूमप्रतियोगिकत्वघटितोभयाभावकूटमादायैव नातिव्याप्तिः कालो घटवान् कालपरिमाणा
दित्यादौ व्याप्यतत्वमेव ताद्दशावच्छेदकमादाय लक्षणसमन्वयः इति केचित्तु तादात्म्यसाध्यताघटकान्य
संबंधेनैव यः स्वविशिष्टसंबंधीतन्निष्ठोपस्थाप्य तत्संबंधेन प्रतियोग्यधिकरणो ऽभावः तत्प्रतियो
गितानवच्छेदकतत्कत्वं मूलार्थः तथा च तादृशान्यतरतादात्म्यसंबंधे भागानत्वविशिष्ट
संबंधिन्याकाशे वर्तमानो प्रयगगनाभावो न तादृशान्यतरसंबंधेन प्रतियोग्यधिकरणस्तत्सप्तादात्म्येन प्र

यो धर्मः प्रतियोग्यधिकरणलक्ष्यवच्छिन्नाभाववत्त्वावच्छेदेन साध्यताघटकसंबंधिता निरूपितविशेषणतया यद्धर्मविशिष्टसंबंधित्व
वसाधिकरणतावच्छेदकत्वसामान्यस्य प्रकृतसाध्याधिकरणतावच्छेदकत्वनिरूपितस्वरूपसंबंधेनाभावस्तत्त्वेवा स्वविशिष्टसंबं
न्धावगाहित्वं

॥१२॥ प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् किं तु घटाद्यभाव एव तथेति तत्प्रतियोगितानवच्छेदकमेव हेतुमन्निष्ठाभावप्र
तियोगितावच्छेदकीभूतगगनत्वमिति तदादाय वह्निकालीनघटवान् महाकालत्वादित्यादौ संगतिः न चैवं धू
मगगनाभावान्यतरस्य संयोगेन साध्यत्वे वह्न्यादावतिव्याप्तिः तादृशान्यतरत्वापेक्षया लघुत्वेन धूमत्वस्यै
व हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् तस्य च संयोगतादात्म्यान्यतरसंबंधेन यत्स्तु दृस्य
तात्त्वविशिष्टस्य संबंधीगगनाभावः तन्निष्ठस्य तादात्म्यसंयोगान्यतरसंबंधेन प्रतियोगिव्यधिकरण
स्य स्यधूमाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकतया धूमगगनाभावान्यतरत्वस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वाविरहा
दिति वाच्यं धूमगगनाभावान्यतरत्वस्याप्यखंडस्य धूमत्वेन तुल्यतया तस्यैव हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियो
गितावच्छेदकस्य स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठतादृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगिता
नवच्छेदकतया पारिभाषिकावच्छेदकत्वेनातिव्याप्तिविरहादित्यप्याहुः तन्न द्रव्यवान् घटत्वादित्यादा गिम०
प्र वव्याप्तिसंगतहेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं पद्रूपत्वद्रव्यान्यतरत्वं तस्य द्रव्यत्वावि ॥१२॥

दृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिअधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेनरूपत्वस्याविपरिभाषिकावच्छेदकत्वात्तथाहि ला १

शिष्टसंबंधिनिष्ठतादात्म्यसमवायात्मकसंबंधेनपट्रूपत्वविशिष्टस्यसंबंधिरूपंपृथिव्यादिकंवातत्रतादात्म्य
पा समवायान्यतरसंबंधेनप्रतियोगिव्यधिकरणोनरूपत्वद्रव्यान्यतरत्वावच्छिन्नाभावःसमवायेनरूपेरूपत्वा
द्यप्रतियोगिनस्तादात्म्येनचपृथिव्यादेर्द्रव्यात्मकप्रतियोगिनःसंबंधत्वात्किंतुरूपत्वविशिष्टस्यतथा
सं विधसंबंधिनिष्ठपटाद्यभावस्यैवतादृश[illegible]प्रतियोगिव्यधिकरणत्वादितिरूपत्वद्रव्यान्यतरत्वेनप्रतियोगितानवच्छे
कत्वध्रौव्यंनचहेतुसमानाधिकरणस्याभावस्यापितादृशान्यतरसंबंधेनप्रतियोगिवैयधिकरण्यस्यवक्तुंश
क्यत्वान्नैषदोषःतथाहितसमवायेनघटत्वस्यप्रमेयस्यवासाध्यत्वेतादात्म्येनहेतौघटत्वेप्रमेयेवातिव्याप्तिः
दत प्रसंगादितिदिक्अतएवेतिवक्ष्यमाणत्विव्याप्यादिकल्पस्योक्तत्वादेवेत्यर्थःयथाश्रुतस्यावच्छेदकानतिरिक्तव
त्तित्वस्यादेतुसत्तावानजातेरित्यादावव्याप्तिःस्यादेवेतिभावःजातिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायांसत्तात्वा
भूतवत्तिविशिष्टसत्तात्वावच्छेदघटत्वसमवायसंबंधावच्छेदघटत्वोभयसत्वात्दवच्छेदघटनाघटितलक्षणस्या
पिप्रागुक्तस्यसत्तावानजातेरित्यत्राव्याप्तिरतस्तदपिपरिष्करोतिएवमपितिध्वंसाध्यतावच्छेदकंअत्रत्वे

दी०॥११॥ शिष्टं संसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेन बोध्यं तेन धूमत्वादौ तां कालिकादिसंबंधेन धूमत्वादिविशिष्टस्य घटादेः सं
योगानवच्छिन्नमानस्याभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि धूमवान् वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिः तद्विशिष्टस्य संबं
१२ धित्वांतविशेषणदेच्छेच्चान हि तत्प्रतियोगिपनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासंबंधावच्छिन्नघटत्वाभयत्वावच्छिन्नप्रति
योगिताकाभावस्यैव साध्यवन्निष्ठाभावीयसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूततगोत्वत्वाद्यवच्छेदकघटत्वा
भयत्वावच्छिन्नाभावसत्वात् धूमवान्वह्नेरित्यत्रैवातिव्याप्तिः गुरुतयोक्तमेतत्ताद्रूप्यभयत्वावच्छिन्नाभावीप्रसिद्ध्या
वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिर्वस्यादतः प्रतियोगिसंबंधित्वेनापि विशेषणीयंत्र साध्यतावच्छेदकसंबंधेनागृहीतेन धू
मत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकालिकादिसंबंधेन धूमत्वादिविशिष्टस्य संबंधितन्निष्ठाभावप्रतियोगिता
नवच्छेदकावच्छेदकत्वविरहेपि धूमवान्वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिः न च समवायेन धूमसंबंधिनि संयोगेन स
र्वस्यैवाभावसत्वात् धूमवन्निष्ठसंयोगसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकाप्रसिद्ध्याव्याप्ति व्या०
व्याप्तिरिति वाच्यं गोत्वघटाभाववान् द्रव्यत्वादित्यप्रसिद्धेः संयोगसंबंधावच्छिन्नगोत्वाभावप्रतियोगितायालाघवे ॥११॥

घ१

नावेतरासमवेतत्वाभाववत्वादिभिरेवावच्छेदनेनचैवमपितद्दवच्छेद्यत्वाप्रसिद्धेर्नैवनातिव्याप्तिःवप्रतियोगितापि
च्छिन्नत्वादिभेदप्रतियोगितायांतत्त्वेतस्मात्तन्नहिसाप्यावेतरासमवेतत्वमात्रावच्छिन्नागोहृपादेगोत्वभेदास
त्वप्रसिद्धात्तपादित्वागोत्वत्वालाघवच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्धेर्नैवनातिव्याप्तिः इ
वेतरासमवेतत्वविवच्छेद्यत्वाभावोत्रघटितत्वात् उभयत्वस्यैवलघुत्वेनप्रतियोगितावच्छेदकत्वादितिविभा
व्यतेतदान्नीयावह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिवारणायैवसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनहेतुविशिष्टस्यसंबंधि
त्वेननिवेशः हेतुत्वानिरुक्तप्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्य एव साध्यवन्निष्ठाभावीय
संयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतगोत्वत्वालाघवच्छेद्यत्वसंयोगसंबंधावच्छेद्यत्वोभयत्वावच्छि
अ३ न्नाभावसत्वात्कुभवात्वहृदित्येत्रैवातिव्याप्तेः गुरुतयानंभवात्तादृशोभयत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिद्धावहि
मान्धूमादित्यादावव्याप्तिवारणाय तत्प्रतियोग्यसंबंधित्वेनापिहेतुविशिष्टसंबंधीविशेषणीयःतदर्थ
श्चप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासंबंधित्वेतेनसंबंधसामान्येनयत्प्रति

॥२३॥ योगितावच्छेदकावच्छिन्नासंबंधीवह्नित्वविशिष्टसंबंधेनाद्रित्वादित्वतन्निष्ठस्यप्रलयोरात्वन्नकमीत्वं तन्नाभावस्यप्रतियोगि
तानवच्छेदकं पतद्घटत्वादिकं तदवच्छेदघटत्वसंयोगसंबंधावच्छेदघटत्वयोः साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां स
13 त्वेपि वह्निमान्धूमादित्यादौ नाव्याप्तिः न वा प्रतियोगिसंबंधिसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकीभूत
विशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छेदघटत्वसमवायसंबंधावच्छेदघटत्वयोः साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां सत्वेपि सत्ता
वान्जातेरित्यादावव्याप्तिः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिसंबंधी यः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसं
बंधीतन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं न घटाभाववत्त्वगोत्वत्वादिकं तस्यापि साध्यवन्निष्ठाद्यभेदादिप्रति
योगितावच्छेदकत्वात् किंतु लघुसमनियतगुरुधर्मे यः धूमत्वादिकमेव तथात्वाच्च तदवच्छेदघटत्वाप्रसिद्ध्याव
ह्निमान्धूमादित्यादौ संबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्पादावसंभवो व्याप्तिर्वेत्यतः साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वमायस्मा
ध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वाभावेन संयोगादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूततागत्व राम०
त्वाद्यवच्छेदघटत्वप्रसिद्धौ वह्निभूतलसंयोगाभावः वस्तुतः प्रागुक्तप्रकारात् तन्नापि साध्यतावच्छेदकसंबंधेन ॥१३॥

ध्म

निरुक्तप्रतियोगिसंबंधित्वमेव साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधिनोवक्तव्यंनतु प्रतियोगितापि तादृशसंबंधेनाग्र
ह्यात्मन्येवमपि साध्यतावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगिसंबंधिमत्तावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधिनिष्ठाभावप्रसिद्ध्या ना२
विभुत्वविशिष्टघटत्वात्महाकालत्वादिसाध्ये अव्याप्तिःमहाकालोभयत्वविशिष्टघटत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्यैव
तादृशस्य कथंचिन्महाकाले प्रसिद्ध्यात तत्राव्याप्तिवारणाय प्रतियोगिसंयोगेन वह्निः साध्यतायां सद्धेतावव्या
प्तेसंत्तः संयोगेन पर प्रतियोगिसंबंधितद्भिन्नत्वस्य तद्धर्मसमभावात महाकालात् प्रतियोगिविशेषणतया घट
दिःसाध्यतायां महाकालत्वादिहेतावुक्तक्रमेणाव्याप्तिवारणाय संभवाच्च न तेन संबंधेन पर प्रतियोगिसंबंधि न६
तद्भिन्नत्वस्य महाकालेविरहात् न च साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्ये साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधियत्किं
चिद्धनुयोगिकत्वयादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वोभयाभावः तादृशप्रतियोगिता
नवच्छेदकावच्छेद्यत्वनिवेशएव मतो गगनाभावघटादावप्रसिद्धिरितिवाच्यं स्वरूपसंबंधेन गगनादेर्वृत्तिमत्त्वप
क्षे एवप्रतियोगिताधर्मिकोभयाभावस्य निरुक्तस्य दर्शनात तत्र गगनाभावमादाय प्रसिद्धसंभवात् कालिक

ग१

॥२५॥ विशेषणतायां गगनत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वसाध्यकमहाकालानुयोगिकत्वयोः सत्त्वादिति चेदेतद्दोष
न२ सैनैवप्रतियोगितायोरित्यादिना प्रतियोगिवैयधिकरण्यमुपेक्ष्य लक्षणांतरं वक्ष्यते नन्वेके परे तु नि
रुक्तप्रतियोगसंबंधिप्रकृते साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां यत्किंचिद्धर्मावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकसंबंधाव
१५ च्छिन्नत्वोभयाभावः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वप्रतियोग्यनधिकरणप्रकृतहेतुमन्निष्ठाभाव
प्रतियोगितासामान्ये तादृशोभयाभावकूटवत्त्वं विवक्षितं अस्ति च समवायावच्छिन्नघटाघ
भावप्रतियोगितायां तत्कालिकसंबंधावच्छिन्नत्वघटत्वावच्छिन्नत्वोभयाभाववत्त्वं तद्वत्प्रतियोग्य
नधिकरणमहाकालनिष्ठाभावप्रतियोगितासामान्येपीति घटत्ववान्महाकालत्वादित्यादौ नाव्याप्तिः
यद्यादितिवीप्सादर्शनेन निरुक्तप्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये एव व्याप्त
त्वाद्यवच्छेदघटत्वसंयोगसंबंधावच्छेदघटत्वोभयाभाववत्त्वे धूमवान्वह्नेरित्यादौ नातिव्याप्तिः धूमत्वावच्छि ति
घटत्वसंयोगसंबंधावच्छेदघटत्वोभयाभावस्यापि तादृशत्वेन तत्सत्त्वेवप्रतियोग्यनधिकरणवह्निमन्निष्ठा एण०

पि२ ॥२५॥

१ सामान्ये धिरहात् संयोगसंबंधावच्छिन्नधूमाभावप्रतियोगितायां तद्सत्तादिसाऽऽ: न नुस्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितान

=वह्निमान्धूमवत्वादि=३

भावप्रतियोगितावच्छेदकेत्यत्रानवच्छेदकत्वं न ताद्दृशावच्छेदकप्रतियोगिकभेदमात्रं धर्ममात्रे से
वताद्दृशपतत् किंचिदवच्छेदकभिन्नत्वेन व्याप्तिलक्षणासंभवप्रसंगात् किंतु ताद्दृशप्रतियोगितावच्छे
क३ दकत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकोभेदस्तथा चावच्छेदकत्वाभावोयातिहेतौ: प्रमेयधूमवान्वह्नेरित्याद
वातिव्याप्तिः अवच्छेदकत्वाभावात् प्रमेयवह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिः प्रमेयवह्नित्वविशिष्ट
संबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकवह्निप्रतियोगितालाघवेन वह्निमन्निष्ठाभावप्रतियोगि
तावच्छेदकत्वेनैवावच्छेदात् तस्मात् आह प्रतियोगिताश्चेगिताद्दृशावच्छेदकानिष्ठप्रतियोगिता
व्यक्तियो विशिष्टयत्नन्नदवच्छेदकत्वावच्छिन्नत्वेन प्रवेशनीया: तत्सन्नामेतताद्दृशावच्छेदकत्वाव
च्छिन्नत्वेन यत्नो गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वे व्याप्तेर्दुर्वचत्वं स्यादित्यर्थ: स्वाविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावी
यप्रतियोगिव्यक्तीविशिष्टयोयाद्दृशपतत्तन्नपत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदकूटवत्वं निवेश

पद्मा१

॥१५॥ नोपमितित्वं सम्बन्धस्य सम्बन्धेन तत्प्रतियोगितावविशेषिततावच्छेदकत्वव्यक्तीनां वा तत्तद्विकतत्त्वदवच्छेदक-
15 त्वं व्यक्तीनां प्रत्येकमनुगतत्वेन तत्तत्प्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदानामप्यप्रसिद्धत्वा
देवं च त्वत्पादवस्थायां तन्निरूपितसमानियतनानाधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यभेदे मानाभावः तदंतर्गत
तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदकूटस्य प्रवेशोपि न क्षतिः तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य
तत्तदवच्छेदकत्वसमनैयत्याभावेनानुगतत्वस्याकिंचित्करत्वादित्याशयः संबंधभेदाभिनिवेदं च प्रा-
वनिरुक्तव्याप्त्याघटकस्य प्रवेशे वितनेन ननु प्रतियोगिव्यधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितापि संयोगत्वा
वच्छिन्ना घटत्वापि संयोगत्वस्य हस्तावाविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाभावात् संयोगि सत्वा
दित्यत्रातिव्याप्तिरित्यत आह स्वाभावसमानाधिकरणत्वेनेति प्रत्यक्षतः तथा च प्रतियोगिव्यधिकरणस्वविशि-
ष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं संयोगत्वेप्यक्षतमिति हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगिता राम॰
यां तदवच्छेदकघटत्वादेव नातिव्याप्तिरिति भावः नन्वेवं गगनाभावो हाकालत्वादित्यत्राव्याप्तिः गोत्वाविशि ॥१५॥

माहाकाले१

ष्ठसंबंधितिष्ठस्वाभावमात्रस्यैव स्वाव्याप्यघटककालिकसंबंधेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात्तथाहि
त्रि क्षिणिष्ठसंबंधिष्ठप्रतियोगिसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाप्रसिद्धेरत आह का-
लिकेतितत्पाचत्वावच्छिन्नानधिकरणत्वावत्तद्वृत्तिकालनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदक-
त्वैवतत्त्वं व्याप्तित्वं निरुक्तावच्छेदकत्वं सुलभमिति भावः ननु हेतुमन्निष्ठाभावीयसंयोगसंबं-
धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकमात्रस्यैव घटत्वादिविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयसंयोग-
संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् पारिभाषिकावच्छेदकाप्रसिद्ध्या वह्निमान्धूमादित्यादाव-
व्याप्तिवारकं द्वितीयनिरुक्तावभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्यानिवेशप्रतीतावच्छेदकताघटितत्वेनोपा-
एव२ निरुक्तावयहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्ये धूमत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयसंयोगसंबंधा-
वच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतगोत्वत्वाद्यवच्छेद्यत्वाभावाद्धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिवारणा-
र्थमभावे नद्धितीयपदार्थघटितप्रथमनिरुक्तावेतु प्रतियोगिवैयधिकरण्यमभावविशेषणांशोकमार्थमि

॥१६॥ त्याशंकते चेविशिनवाच्यमिति शेषः। गुणत्वपः संयोगे दृष्टान्तबाधितत्वादिदमेव व्यभिचारवारणं मौलस्य फलमन्य
थोपपादयति संयोगत्वावच्छिन्नेति वृत्तेरित्ति अव्याप्तेरनवकाशादिदमत्वपः संयोगी सत्त्वादित्यादि
16 वृत्तिव्याप्तिवारणमिदमेव स्य फलमन्यथा कुरुते गुणत्वादिति द्रव्यत्वं द्रव्यान्यासमवेतत्वविशिष्टस्य
लद्रव्यसमवेतत्वं तत्र च न समवायसंबंधेनाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकं लाघवेन द्रव्यान्यासमवेतत्वस्यै
व तथात्वादित्यत्र तस्यैवाह द्रव्यमात्रेति द्रव्यान्यासमवेतत्वेत्यर्थः। अवृत्तेरिति अव्याप्तेरनवकाशादि
तियोगिना धूमवानिति द्रव्याणामाव्याप्यवृत्तित्पां धूमत्वावच्छिन्नाभाववत्यपि धूमत्वादिविशिष्ट
स्य सत्वादित्याशयः। ननु हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं पदस्यो गीलकासंयुक्तत्वं धूमत्वविशि
ष्टस्यात्र तद्वच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वादेव नातिव्याप्तिरत आह महीतानां इत्यंचावच्छेदकानिरुक्तो प्रति
धौग्ये२ योगिवैयधिकरण्यप्रवेशोऽपि न लोके हेतुसमानाधिकरणाभावीयतद्वच्छेदकत्वनिवेशं अन्यथा हेतुमन्नि एम॰
ष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूतसंयोगत्वावच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नास्या ॥१६॥

धिकरणोगुणादौ संयोगत्वावच्छिन्नविशिष्टस्यावृत्तेः संयोगी द्रव्यत्वादित्यत्राव्याप्तिरिति भावः लाघवमभिप्रेत्या
ह प्रतियोगितापर्याप्तिमान् लक्ष्मीपप्रतियोगित्वयोरित्यर्थः तथा च हेतुमन्निष्ठाभावीयतत्तत्संबंधावच्छिन्न
प्रतियोगितावच्छेदकीभूतयत्किंचिद्धर्मावच्छिन्नतत्तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववदवृत्तिबद्धहेतुविशि
ष्टसामान्यात्मकत्वं प्रथमस्याघतीपसातु ल्याग्रुष्टं संबंधितिष्ठाभावीयतत्तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकी
भूतहेतुसमानाधिकरणाभावीयतत्तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकधर्मैकटेत्वमर्थः। तत्तत्संबंधाव
च्छिन्नत्वपर्यवसन्नस्येकसंबंधावच्छिन्नत्वस्याननुगमाद्विशेषणतानाविशेष्यावच्छिन्नत्वप्रवेशावश्यकत्वेन
संबंधांतरप्रवेशेगौरवात्तदपेक्षया लाघवात्संसत्त [illegible]विशेषणतेति अभावीयविशेषणतायां लक्षणघ
टकत्वमभिप्रेत्याह तदन्यत्वेत्यादि प्रभावीयविषयत्वीयविशेषणतायामैक्यत्वमभिप्रेत्याह तदन्यत्वप्रकारके स्या
द्विसाध्यवत्त्वस्यावश्यापेक्षितत्वात्कृतयाततः दूरतधर्मस्योपरिष्कृतलाघवात्तस्मात्प्रायेवोक्तिव्याप्तिवारणाय सुघट
मित्याशयेनाह साध्यवत्त्वेत्यादि तन्नवेंहेतुमन्निष्ठाभावीयविशेषणतानाविशेष्यावच्छिन्नप्रतियोगिताका

॥१८॥ मान्येयद्धर्मविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयविशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतधर्मा
वच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वोभयाभावः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन तद्धर्मावच्छिन्नो हेतुव्या
१७ पकः इत्युक्ते तु मणौ तृतीयस्यार्थः १ लितः तथा च विशेषणताविशेषावच्छिन्नप्रतियोगिता सामान्यएव सा ता
ध्यतावच्छेदकीभूतसंयोगसंबंधावच्छिन्नत्वाभावेन नातः घ्रयोभयाभावसत्वाद्धूमाभावान्वह्निरित्यत्रातिव्याप्तिः
न च हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितायां विशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वं न हि यमितिवाच्यं वह्निमत्वप्रकार
कप्रमाविशेष्यत्वादीनां संयोगादिसंबंधेनाभावस्य हेतुमति सत्वेन वह्निमान्धूमादित्यादौ सर्वत्राव्याप्ति
प्रसंगादित्यतः साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वांशप्रवेशः अतो न तृतीयस्यार्थो दुष्टव्य दर्शितस्तथा च सा
ध्यतापद्धर्मनिरूपितसाध्यतावच्छेदकपर्याप्तसंबंधावच्छिन्नो न विशेषणतातो विशेषणताविशेषावच्छिन्नं छ
प्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वसाधनेतद्धर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यमेव लाघवाद्व्याप्तिरस्त्विति वा ए५०
च्यं साध्यमानस्य हेतुव्यापकतावाचितेनानिरुक्तप्रतियोगितात्वव्यापकतावच्छेदकपदधर्मावच्छिन्न ॥१८॥

२ नेतदर्थः अत्र पदव्यावृत्तिरस्तु दिशाबोध्या न च निरुक्तप्रतियोगितासामान्येयद्धर्मविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयविशेषणताविशेषावच्छिन्न२

वह्निष्ठविशेषणतानिविशेषणावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्यत्वमित्यर्थः एवं सामान्येन प्रमे
यधर्मवान्वह्निरित्यादावतिव्याप्तिः प्रमेयधर्मवह्निनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्यत्वस्या
ऽधर्मतया वह्निमन्निष्ठाभावप्रतियोगितात्वावह्निनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन तादृशप्रति
योगितात्वव्यापकतावच्छेदकत्वात् अस्माकं तु प्रमेयधर्मत्वावच्छिन्नवह्निनिष्ठाभावप्रतियोगितान
वच्छेदकत्वेन तादृशप्रतियोगित्वद्वयः प्रतियोगिभेदत्वं तदवच्छेद्यत्वाभावस्यैव साध्यवह्निनिष्ठाभावप्रतियो
गितात्वव्यापकत्वाभावेनातिव्याप्त्यसंभवात् एतेन साधनसमानाधिकरणाभावसामान्यपदस्था
वच्छिन्नसमानाधिकरणाभावत्वेन तादृशाभावप्रतियोगिसामान्येवायद्धूमोऽवच्छिन्नसमानाधिका
णाभावप्रतियोगितात्वे साध्ये नेतद्धूमोऽवच्छिन्नसामानाधिकरण्यमेव व्याप्तिः लाघवात् तथापि प्रते
नामिति ध्येयं साध्यसाधनभेदेन व्याप्तेर्विभिन्नत्वात् यत्प्रमेयवह्नित्वादिनानुगतधर्मेण साध्यतावच्छेदकत्वे
वसाध्यतावच्छेदकावच्छेद्यत्वाप्रसिद्ध्या प्रोक्त सामान्यव्याप्तिर्वाच्या वह्निमान्धूमादित्यादौ इति लघु

ता१

धर्मेणासध्वनासह्लेहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्येपसंबंधावच्छिन्नत्वपदस्योवच्छिन्नत्वोभ
याभावघटितत्वस्यावेक्त्वआशङ्क्ये वयस्याकिंचित्करत्वात् इत्याहयत्रसंभृतोवह्निपर्यन्तव्याप्तत्व
पत्नस्यातिगौरवेतियाह गुप्रतीत्यागुरोत्वच्छेदकत्वासिद्धिस्तात्ह शुद्धबुद्धौ गौरवेतामस्य यदि विशे
षित्वस्यान्नद्रप्रमाणाभावात्गुरोरवच्छेदकत्वंनस्यात्तन चैतदस्तीतिभावः यद्यपि गौरवस्य
ज्ञानमात्रेंनावच्छेदकत्वविघटकत्वधीप्रतिबंधकंविशिष्टबुद्धित्वात्तप्रदृष्टव्याप्यत्वाघपेक्षयागुरुत्वात्तहे
पि विशिष्टबुद्धित्वात्तस्तीतिप्रतीत्यानत्वच्छेदकत्वात्तस्यहेतुत्वोपि लीकारानेन चतत्धूमसमा
नाधिकरणधूमधर्मिकतत्दूपेक्षयालघुत्वग्रहस्तत्धूमस्यावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधकःनीलध
मत्वसमानाधिकरणधूमत्वेनत्दपेक्षयालघुत्वात्तहेपिनीलधूमेनस्तीतिप्रतीत्यानीलधू
छे मत्वस्यावच्छेदकत्वावगाहनस्य सर्वसंमतत्वात्नापितत्धूमसमानियतधर्मिकः तत्धूमापेक्षयाल राम०
घुत्वग्रहस्तत्धूमस्यावच्छेदकत्वधीप्रतिबंधकस्तत्सांप्रतंघटत्वानत्वापेक्षयालघुनोपि त्वामत्वस्यघ १८

एव२

ज्ञानेतत्वसमनियतत्वाभावाद्रूपतोपि घटज्ञानस्य तत्वस्य संयोगसंबंधावच्छिन्नघटत्वाभावस्य प्र
तियोगितावच्छेदकत्वापत्तेः तथापि संयोगमर्यादया प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य तन्हप्रतिनादात्मे
न कंबुग्रीवादिमत्वस्य तत्रह धर्मः प्रतिबंधकइतिन कदापि संयोगमर्यादयावच्छेदकत्वग्रह
इतिप्राचीनानां यं व [illegible] स्तत्ः संसर्गविधया कंबुग्रीवाद्यवच्छेद प्रतियोगिताकत्वावगाहिज्ञानं प्रति
समानविशेष्यत्वप्रत्यासत्त्या कंबुग्रीवादिमत्वाद्यपेक्षया लघुधर्मावच्छेद प्रतियोगिताकत्वज्ञा
नत्वेनैव प्रतिबंधकत्वं प्राप्तं चामभिप्रेतं तथा च जलादौ निर्वह्नित्वस्यागतह्रदश्च पर्वतो वह्निमत्वस्य
मस्येवानुमेयत्वमेवस्यात् ह्रदश्च पर्यामपि कंबुग्रीवादिमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनापत्ता
दृष्टान्तह्रोत्तायत एव अन्यथा तदानीमुत्पन्नस्य कंबुग्रीवादिमान्नास्तीति ज्ञानस्य बाधनिश्चय
स्यात तत्प्रतिबंधकत्वादिति ध्येयं प्रतीतित्वेन अवच्छेदकत्वावगाहित्वं स्वरूपपीति तथा च स्वरूप
संबंधरूपावच्छेदकत्वघटितं मन्तोत्तरं यथाश्रुतमेव व्याप्तिलक्षणं समस्य कुत्र मेय धूमत्वादे

२विधयाकंबुग्रीवादिमत्वावच्छिन्नस्यविशिष्टबुद्धोप्रतिबंधकतानुपपत्तेः कंबुग्रीवादिमत्त्वनियोगिताकाभावत्वेननिश्चयप२

तेषु२

४१९॥ पिताद्दशाकंठेदकत्वेन व्यभिचारित्वापत्ति व्याप्तिविरहादिति कृतं पारिभाषिकावच्छेदकत्वनिर्वचने
नेति भावः ननु नैककर्मणा गौरवं ज्ञानस्य विशेषणत्वात्तादृशप्रतीत्या अवच्छेदकत्वेन नावगाहते किं तु प्र
बु३ कंबुग्रीवादिमान्नास्ति प्रतियोगिताकाभावमात्रमिति तस्याखंडस्याप्रतिबंधकत्वे न चेत्तत्र अवच्छेदकत्वे न विषयः तत्
19 था विधेति कंबुग्रीवादिमत्वावच्छिन्नत्वरूपस्यार्थः तादृशप्रतीतेः कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्याद्यप्रतीतेः स्व
नुद्याद्यापत्तेः तथा च तत्त्वेन कंबुग्रीवादिमत्त्वेन तस्याभावमादाय [illegible] तदुपसंहार इति भावः नतु
तथा विधेयत्वं किंचिदस्तीति विशेष्यत्वएव प्रतिबंधकः अन्यथा विशेषणादौ न दृश्यायामपि कं
बुग्रीवादिमान्नास्तीति प्रतीतिजनकत्वएवेत्यत आह अनतएवेत्यादि धर्मस्यावच्छेदकत्वादेवे
त्यर्थः नप्रमाणाभावात् कंबुग्रीवादिमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वेन कंबुग्रीवादिम
त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रकारकत्वेन तादृशान्वयबोधाभ्युपगम इति तादृशप्रतिबंधकस्वीकार रामः
जनकत्वेनाप्रमाणात्वेन तन्मतेनैव कंबुग्रीवादिमत्प्रतियोगिताकाभावत्वतापापादवस्त्वभावात् ॥१९॥

तादृशप्रतीतेर्भ्रमत्वमिति तादृशव्याप्यत्वप्रमायां न स्यादित्यर्थः। ननु भ्रमत्वस्य प्रकारभेदेन भिन्नत्वा
त्सर्वत्र तदभाववद्विशेष्यकत्वेन वैशिष्ट्यमत्र घटकं स्यात् वा येन गगनाद्यभावे भ्रमत्वेन तन्निवेशे व्यर्थः। तत्तथा
च तत्रैव प्रकृते पि केवलान्वयिसाध्यकानुमित्यौपयिकाभावप्रकारकत्वाभावात् तादृशान्वयबोधो भ्र
मो भविष्यतीत्यत आह प्रमायां चेति तथा च तत्रापि केवलान्वयिसाध्यकत्वमात्रास्तीति प्रकृतः प्रमायां
व५ न स्यादित्यत आह नापि प्रकृते भ्रमत्वं तदभाववद्विशेष्यकत्वघटितं वाच्यमिति भावः। धूमो न वह्नि
नत्रो६ व्याप्य इत्यादि व्याप्यत्वाभाववह्निव्याप्यत्वाभावप्रकारकत्वघटितकेवलान्वयिवादिमतानुसारिदिने गु
रितत्वावच्छेदकस्यापि केवलान्वयिवादिमते तस्य प्रतियोगिकाभावकूटबोधकत्वादेवं तादृशप्रमायां चैतत्प्र
मायाघटकत्वपत्तिः। अन्यथा धूमालोकसाधारणानुगतव्याप्तेरभावादालोकानवच्छेदकतया प्र
दृशधूमोवा कार्यभ्याप्तिर्वा वाच्यनाभावस्य धूमे सत्त्वात्तमीदृशधूमो न वह्निव्याप्य इत्यादिवा
क्यस्य प्रामाण्यापत्तेः। एवं धूमे स्यान वच्छेदकतया तादृशधूमो वच्छिन्नस्यावाप्तिबुद्धिप्रमिता

॥२०॥ हेत्वधर्मोऽत्र यत्प्रतियोगिकाभावकूटवत्त्वानिरूपत्वेनैवानन्यगत्याविरोधित्वकल्पनात् केवलान्वी
वाद्यभावात्मात्रीति प्रतीतिरूपाणां केवृत्तीवीदिमान स्त्रीति प्रतीतिरपि नेति प्राचां नमतमिति वी
तो गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वे व्याप्तेरिति दिव चत्वमित्याह नवेदवमिति लाघवात्तद्रूप्यगुणादिषु
कृतत्वादिहेत्वादौ द्वयाभावसमानियतानां गुणत्वविशिष्टसत्त्वादीनामित्यर्थः अव्याप्तिमनुपपाद
यान्तगुणादीति ननु हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं व्याप्तौ नांत्र तन्नव्याप्तिः त्वेनाभा
ववृत्तिवत्त्वमेव साध्यतावच्छेदकं ग्राह्यं तेन वैरूप्यमतो नातिव्यापकदोषः तत्त्वग्राह ननु इति यद्यपि
स्वावच्छेदकत्वपक्षेपि स्वप्रतियोगिव्यधिकरणाभावघटितव्याप्तेस्तत्र प्रतियोगिताव्याप्तेरा
भत्वेन हेतुत्वे तत्त्वेनापि व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयव्याप्तेरभिप्रायेणोक्तं तत्र प्रतियोगिवैयधि
करण्यप्रवेशात् निरवच्छिन्नहेत्वधिकरणवृत्त्यभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमेव सर्व राम०
त्र व्याप्तिः प्रविष्टमित्याशयेनैवेत्यत उपरमार्थः तेनैव व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयपि न दुष्टे यत्ताव्या ॥२०॥

ल

सागीतथेयं द्रव्यत्वेति द्रव्यनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं चापेक्षया द्रव्यत्वत्वावच्छिन्नवन्निष्ठाभा
वप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य गुरुतया तदवच्छिन्नाभावाप्रसिद्धेरिति भावः ननु हेतुमन्निष्ठाभावप्रति
योगितावच्छेदकीभूतयत्किंचिद्धर्मावच्छिन्नाभाववदसंबद्धत्वविशिष्टसामान्यकभिन्नत्वविशिष्टसं
बंधितनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतत्ताहशधर्मकभिन्नं यत्साध्यतावच्छेदकं तदवच्छि
न्नसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरास्त्वन्न हेतुमन्निष्ठाभावीयावशेषतावि शेषावच्छिन्नप्रतियोगितासा
मान्यपदधर्मविशिष्टसंबंधितनिष्ठाभावीयतादृशप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वं नास्ति साधनेतद्रूपमा
वच्छिन्नसामानाधिकरण्यं कोप्तिरास्त्वन्नवादुर्ज्ञेयत्वाभावात तत्र येव व्याप्तिर्वी व्याप्तत्वात स्त्राह तन्नपदप्रि
नेति हेत्वादीति व्याप्यादेर्व्यापकतायां घटवहनत्वस्य तत्तदवच्छेदकत्वाभावात सामान्याव स्त्राययाह
श्रत एवाग्रेरवच्छेदकत्वादेव संग्रहस्तत्र इति श्रुत्न्याख्यातादृशांधत्वापेक्षया गुरुत्वेन घ्राणगतादृशत्वा
वच्छिन्नाभावाप्रसिद्ध्या तद्धेतुनिष्ठत्वं व्यभिचारित्वं तत्र नसाध्यादिति भावः यद्यपि साध्यव्यापकतावच्छे

श्र॰२१

कथमोवछिन्नाभावत्वं हृन्नित्वमेवव्याभिचारः सचगमाहाणंचत्वावछिन्नाभावत्वहोन्नत्वेनैवतन्त्रसूतैउ

।।।२१।।। स्पिपशुकयातेवनृत्तथ्यावित्तदुद्देः पूर्हृतस्माध्यातामित्यावर्तोविधित्तणाहेत्वाभास[illegible]तातस्मात्पाद्व

पा२ यकत्विनयाहृष्टानुमानविरोधिरोधित्वंतत्सेवतत्रतत्वाढितिभावः।। ।। ।। ।।तद्दत्तरार्वतोमम

।। ।। ।।संवत् १८३० ।। ।। ।। ।। ।। मितिश्रा ।। ।।।। ।। ।।हमवदीधवारस्कवार

राम

४१